

Litterære ismer

© 1996-1998 Niels Martinov og Forlaget Systime A/s

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne bog eller dele heraf er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Redaktør: Steen Svava Olsen

Omslag: Marianne Gulstad

Sats: Times 11,5/13

Trykt hos Narayana Press, Gylling

Printed in Denmark 1998

ISBN 87 7783 728 2

1. udgave, 2. oplag

1. oplag 1996

FORLAGET

SYSTIME

Forlaget Systime A/s

Skt. Pauls Gade 25

DK-8000 Århus C

Tlf.: 86 18 14 00

Fax: 86 18 14 05

www.systime.dk

e-mail: systime@systime.dk

Medlem af:

SOFTWARE PUBLISHERS ASSOCIATION

EUROPE

Medlem af:

EUROPEAN EDUCATIONAL PUBLISHERS GROUP

■ Forord

Dette hæfte gennemgår de vigtigste litterære ismer, som vi møder dem i dansk litteratur fra romantikken til postmodernismen og den magiske realisme.

Der er ikke tale om en sammenhængende litteraturhistorisk fremstilling men mere om en præsentation af centrale begreber i dansk-undervisningen.

Hæftet forventes brugt som supplement til de anvendte litteraturhistoriske værker i gymnasiet, HF og handelsskolen.

Niels Martinov

Den folkelige realisme

Fra århundredskiftet og frem til 1. Verdenskrig fik de tanker, der lå bag Det moderne gennembrud igen betydning for en ny generation af forfattere, hvoraf de fleste havde deres baggrund i landbo-miljøer. Hvor en forfatter som Henrik Pontoppidan havde skildret landbobe-folkningen udefra, så kommer den nu selv til orde.

Denne gruppe forfatters værker har fået etiketten *hjemstavns-digtning*, fordi stoffet ofte er hentet fra det bondesamfund, hvor forfatterne er vokset op, men mere brugbar er betegnelsen *den folkelige realisme* eller det folkelige gennembrud, fordi forfatterne ikke alene gør brug af den moderne realisme, hvor individet beskrives i samspil med sine omgivelser, men også skriver i forlængelse af en særlig folkelig fortælletradition.

Det danske bondesamfund havde gennem det 19. århundrede været gennem store forandringer, og det nødvendige brud med feudalismen havde i stort omfang været styret af bønderne selv gennem andelsbevægelsen, højskoler, Venstrepressen mv. De folkelige realister trådte frem på et tidspunkt, hvor opbruddet i bondesamfundet med vandringer fra land til by var større end nogensinde, og hvor almuekulturen derfor var i krise og truet af indre opløsning. Forfatterne og deres værker var naturligvis præget af de stærke sociale spændinger i landbomiljøet. Nok var de overvejende positive over for Brandes' visioner og de tanker om litterær fornyelse, der lå i Det moderne gennembrud, men de var samtidig tæt knyttet til almuekulturen og byggede i høj grad på dens særlige folkelige (og mundtlige) fortælletradition.

De folkelige realister lægger ikke fingrene imellem i deres realistiske beskrivelser af de barske livsvilkår på landet for tyende og daglejere med konstante sociale og personlige ydmygelser, men problemet for forfatterne selv kan udtrykkes i dette spørgsmål: Hvordan kan man videreføre værdierne i det gamle bondesamfund – og fastholde sin egen historie og rødderne i sit liv – samtidig med at insistere på de nødvendige politiske og sociale fremskridt? Der var ikke noget enkelt svar på dette spørgsmål, og de folkelige realister følte sig ret rodløse, – i et stadigt opbrud med det gamle og det nye.

Både Jeppe Aakjærs (1866-1930) og Johan Skjoldborgs (1861-1936) digtning dirrer af protest over de sociale misforhold på landet

og det udsigtsløse slaveri for de besiddelsesløse. Jeppe Aakjærs roman *Vredens børn* (1904) er et krast angreb på bøndernes misbrug af tyende og daglejere, og bogen vakte så stor debat, at Tyendeloven – på baggrund af en nedsat rigsdagskommission – senere blev revideret.

Johan Skjoldborgs roman *Gyldholm* (1902) handler om en tyende-husmand, hvis 3 børn brænder inde, mens han selv og hans hustru er på arbejde på herregården. Romanen bygger på en virkelig begivenhed i 1898, og begravelsen bliver både i bogen og i virkeligheden til en massedemonstration, hvor de århusianske arbejdere i solidaritet med landarbejderne i tusindtal slutter sig til følget.

Dette citat fra romanen viser Gyldholms tyende-husmænds umiddelbare reaktion på arbejdernes opbakning, og det fremgår af citatet, at den folkelige realisme forsøger at gengive talesproget på landet – og dialekten – ganske virkelighedsnært:

“Ja, der var Dævlen tejme it en Gang den Fjerdepart, da den gamle Kammerherre blev jordnet!” svarer Røde-Jens.

“Nej, En har snart aldrig set Mage i sine Dage!” bemærker Kræn Sows med Munden fuld af Spyt.

“Det er pænt gjort af dem”, siger Palle.

“To de er jo it andet end Arbejdere ligesom en anden!”

Jakobus spytter langt fra sig.

Niels Røns Øjne tindrer: “Ja, men de er alligevel Folk, der *kan* noget. Og de *vil* Den’eme ogsaa noget. Det kan En da se med sine egne Øjne!”

Af andre folkelige realister kan nævnes Johannes V. Jensen (1873-1950) – og især den første del af forfatterskabet med f.eks. *Himmerlandshistorier* (1897) – og Martin Andersen Nexø (1869-1954), hvis gennembrudsværk om *Pelle Erobreren* (1906-10) skildrer det sociale og økonomiske opbrud ved overgangen fra feudalisme til kapitalisme gennem Pelles udvikling fra tjenestedreng til byproletar.

Peter Hansen, *Høstfolk* (1902)

Dette maleri af de arbejdende høstfolk viser den gruppe af befolkningen, der nu for alvor bliver synlig i den folkelige realisme: bønder og landarbejdere. Maleriet er realistisk i sin fremstilling af det konkrete høstarbejde, men der kan samtidig aflæses en næsten glædesagtig stemning, en følelse af samhørighed og fællesskab, der kan virke en anelse idylliserende.

■ Modernismen i mellemkrigstiden

(Futurisme, ekspressionisme, dadaisme og surrealisme)

Modernisme er en fællesbetegnelse for de nye litterære ismer, der opstår i begyndelsen af 1900-tallet og som kommer til at præge hele århundredet.

I de første årtier af det nye århundrede er det europæiske menneske for alvor trådt ind i en *moderne* tidsalder.

På forbavsende kort tid har den ydre verden forandret sig. Med den kapitalistiske udvikling er der sket afgørende forandringer med hele samfundslivet, – især i storbyerne. Fabrikker, nye boligkvarterer og et stadig større vareudbud er de umiddelbare tegn på et samfund under hastig forvandling. Nye kommunikationsmidler har flyttet de fysiske grænser betydeligt. Radio, telegrafi, hurtige tog og automobilen er ensbetydende med nye dimensioner i tiden og rummet. Det moderne storbymenneske lever i en verden, der er præget af foranderlighed, dynamik og stærke sanseindtryk.

Den ydre verden er forandret. I den indre er der samtidig sket uundgåelige brud. Den industrielle udvikling har ændret livssammenhængen. Muligheden for at bygge videre på tidligere generationers erfaringer er blevet afgørende begrænset. Traditioner begynder at blive en hæmsko for det moderne menneske.

Velkendte religiøse institutioner sættes under debat. Filosofer erklærer tilmed, at *Gud er død*. Tilværelsen fremstår ikke mere som en harmonisk, ordnet helhed.

Det er i disse ændrede livsbetingelser, modernismen tager sit udspring.

Modernismen skildrer spændingsforholdet mellem det enkelte individ og den moderne civilisation, og udgangspunktet er dette: Der er ikke på forhånd givet en bestemt mening med tilværelsen.

Modernisternes oplevelse af virkeligheden som kaotisk og uordnet bliver ført direkte ind i sproget. I de modernistiske digte skabes en ny sproglig virkelighed. De klassiske former sprænges, den velkend-

te sætningsopbygning opløses, ordvalget bliver nyt og overraskende, og der anvendes ofte en fri associationsteknik.

De fire modernistiske ismer i begyndelsen af århundredet – *futurismen*, *ekspressionismen*, *dadaismen* og *surrealismen* – er nok forskellige, men har samtidig afgørende fællestræk: de vender sig alle mod kulturarven og den klassiske tradition. De indfører nye kunstneriske teknikker som automatskrift, lyddigte og collager, og samtidig ændrer den traditionelle kunstnerrolle sig. Nu bliver det direkte møde med publikum – med oplæsning og diskussion – almindeligt.

En række af kunstnerne indenfor de fire ismer bliver medlemmer af yderliggående politiske bevægelser. Deres overordnede vision var en fornyelse af samfundet.

Futurisme

“Vi erklærer, at verdens herlighed er blevet beriget med en ny skønhed, fartens skønhed.”

Denne sætning optræder i *Futurismens manifest*, der blev aftrykt på forsiden af en fransk avis den 20. februar 1909.

Den ny kunstbevægelse, futurismen, der i første omgang gjorde sig gældende i Italien, ville gøre op med fortiden, de klassiske traditioner og de akademiske værdier. Den ville søge sin inspiration i nutiden, i det moderne, industrialiserede samfund: “...et brølende automobil, der kører under maskingeværets kugleregn, er skønnere end Nike fra Samothrake.”

Futuristerne ønskede en fornyelse af det tilbagestående italienske samfund gennem en industriel udvikling, og futurismen, der kan oversættes til “*fremtidskunst*”, skulle være det kunstneriske hjælpemiddel i denne proces.

Kravet til litteraturen blev, at den skulle udtrykke det moderne menneskes nye liv, og gerne i en mere koncentreret form end de fleste mennesker har mulighed for at leve det. Den industrielle verden og frem for alt det rastløse storbyliv udgjorde emnekredsen. Digterens oplevelser blev gengivet så direkte som muligt gennem begejstrede syns-, lugt- og lydindtryk.

Bevægelsens leder, italieneren Filippo Marinetti (1876-1944), lancerede slagordet ‘ord i frihed’, og det indebærer ikke alene frihed for den traditionelle metriks krav, men også alle gængse grammatiske

og typografiske regler. Subjektiver bliver de vigtigste ord ved siden af verber. Adjektiver og adverbier bør undertrykkes, fordi de bremser farten. Vigtigt er det med maksimal uorden og overraskelse. Interpunktion (punktummer og kommaer) skulle helt afskaffes.

Futurismen slog udenfor Italien i første omgang igennem i Rusland, hvor Majakovskij med sit nye voldsomme billedsprog, tilsat dagligdagens slang og baseret på fri rytme, skabte en markant fornyelse af den russiske litteratur.

I Danmark var Emil Bønnelycke (1893-1953) i sin ungdomsdigtning stærkt præget af futurismen. Hos ham finder vi både en hyldest til hastigheden (“hastighedens helligdom”), en begejstring for ungdommen (“Navnet er: Vi er det ny!”) og en henrykkelse over den ny teknologi. Bønnelycke besang hidtil uhørte lyriske objekter som vaudukter, lokomotiver, telegrafpæle og sporvogne, og han var meget optaget af futuristernes sproglige eksperimenter. Udover i en række digte at forsøge sig med ‘ord i frihed’ skabte han flere billeddigte som *New York* og *Berlin*.

Bønnelyckes begejstring for den moderne storby fremgår af den første strofe af digtet *Hymne til min barndoms gade*:

Hymne til min barndoms gade

Jeg er født af befærdede Gader om Dronning Louises Bro.
Jeg er søn af Lysreklamernes gyldne, elektriske Tavle.
Jeg elsker Gadernes Tummel og høje, hujende Gavle,
født af den farende Færdsel, Uroens store Ro.

Jeg elsker ikke Maager
og ikke Fortids-Taager...
Men Hestetrav og Gadetramp
og Bilers blaa Udblæsningsdamp...
Det hylder jeg, det hylder jeg,
thi det er Tiden i sin Kamp.

(1918)

Jais Nielsen, *Afgang!* (1918)

Dette afgangsbillede fra en banegård illustrerer futuristernes forsøg på at gengive energifyldt bevægelse, og billedet – hvis fladeopdeling er påvirket af kubismen – afbilder på udmærket vis dynamik og travlhed i dette trafikknudepunkt. Der er fart over de tre herrer i forgrunden, og deres forjagethed understreges af urenes demonstrative tilstedeværelse og den fragmentariske gengivelse af bygningsdele og lokomotiv.

Ekspressionisme

I de tysksprogede områder af Europa udviklede der sig en modernistisk bevægelse, der fik betegnelsen Ekspressionismen. Men selvom bevægelsen tidsmæssigt forløber samtidig med den futuristiske i Italien, er der her ingen hyldest til den moderne industrikultur. Tværtimod.

Ekspressionismen repræsenterer frem for nogen af de modernistiske bevægelser en sønderlemmende kritik af det moderne menneskes livsbetingelser.

Begrebet ekspressionisme stammer fra det latinske *ekspressio*, der betyder *udtryk*, og det kunstnere har på hjerte skriges, råbes og brøles frem. "Mennesket skriger efter sin sjæl. Også kunsten skriger, ind i det dybeste mørke, den skriger om hjælp, den skriger efter ånden: det er ekspressionismen", konstaterede den tyske forfatter Hermann Bahr.

Ekspressionismen var – i lighed med symbolismen – en reaktion mod naturalismens objektive virkelighedsgengivelse. Digterjegets *subjektive gengivelse* erstatter den neutrale afspejling af omverden.

Som "*udtrykskunst*" bliver det ekspressionismens primære opgave at give udtryk for følelser, fornemmelser og selvoplevede indtryk.

Forfatteren Kasimir Edschmid (1890-1966) formulerede det sådan: Den ekspressionistiske kunstner "skildrer ikke, han oplever. Han gengiver ikke, han skaber. Han tager ikke, han søger. Nu eksisterer kendsgerningernes kæde ikke mere: Fabrikker, huse, sygdom, ludere, skrig og sult. Nu eksisterer deres vision."

Omkring århundredskiftet er der allerede etableret store industricentre rundt om i Tyskland. Men denne udvikling har medført en ny klasse af arbejdere, der lever under næsten slumlignende forhold. På overfladen var der ro og fred; faderen styrede familien, kapitalisten styrede staten og den hvide mand styrede verden. Men, som digteren Georg Heym efter denne konstatering bemærkede i sin dagbog i 1910, så er denne fred "så rådden, ækel og fedtet som limpolitur på gamle møbler."

Ekspressionismen ville vise de dæmoniske og truende kræfter, der skjulte sig bag pænheden, disciplinen og maskinkulturen. Deres protest har form af et voldsomt indre pres, der kommer til udtryk gennem følelsesmæssige udbrud, og derfor har den ekspressionistiske kunst ofte karakter af opråb og agitation.

Lyrikken bliver ganske naturligt ekspressionisternes foretrukne udtryksform. I sprængte former gives oplevelsen af en verden på

sammenbruddets rand; afbrudte sætninger, udråbs- og spørgsmålstegn og tankestreger, farvemættede sanseindtryk og lange, strømmende linier går igen i den ekspressionistiske kunst. Det er det samme følelsesmæssige pres, de er underlagt: desperation, fortvivelse, fortabthed og usikkerhed.

Den ekspressionistiske digter er blevet karakteriseret som et menneske i dødsøjeblikket, hvor hele livet passerer revy. Han vil udtrykke alting på én gang.

Hos ekspressionisterne bliver det moderne menneske skildret i al sin hæslighed. Det er luderer, udbytteren, selvmorderen, den sindssyge og det fortravlede storbymenneske, der udgør persongalleriet. Storbyen går igen og igen, fordi den netop er eksponent for civilisationens mest destruktive kræfter.

Flere af de unge digtere i den tidlige danske modernisme var inspireret af ekspressionismen.

Broby-Johansen (1900-87) og Harald Landt Momberg (1896-1975) havde begge kontakt med den tyske ekspressionisme. I 1922 udgav Broby-Johansen digtsamlingen *Blod*, som han selv har betegnet som et resultat af en provinsiel danskers møde med efterkrigstidens Berlin. Digtsamlingen er et forsøg på at se den moderne storbyvirkelighed i øjnene, og det bliver gjort uden formildende omstændigheder, som det fremgår af digtet *Bordelpige dræber ufødt*:

BORDELPIGE DRÆBER UFØDT

SKAMSLIDT DIVAN

PÅ RYGGEN TØS

MED CHEMIS-VALK OVER MAVE

SPREDBEN

BORER STRIKKEPIND

I KULHÅRS UDFRYNSET VULVA

GURGLEND

LIG KØNS-KRYBER

(1922)

Harald Landt Momberg var mere radikal i sine sproglige formeksperimenter. I 1922 udgav han *Parole*, der viser hans arbejde med en syntaksopløsning, som skulle "gøre digte både ligesom maleri og ligesom musik".

Digtsamlingen *Fribytterdrømme* af Tom Kristensen (1893-1974), udkom som en ekspressionistisk bombe i 1920 og fik med sit farvestrålende og sansemættede sprog karakter af en oplagt sproglig fornyelse af dansk litteratur. Tom Kristensen var fascineret af den tyske filosof Nietzsches formulering: "Ud af kaos at skabe en dansende stjerne", og denne spænding mellem kaos og orden, mellem indre uro og følelsen af tomhed er central ikke alene i debutsamlingen, men i hele hans forfatterskab.